

BATÓ SZILVIA

Az orvosi láttelelet szerepe a csecsemőgyilkosság miatt indított eljárásokban

The Role of Medical Findings in Criminal Proceedings Initiated for Infanticide

Abstract: The study examines the role of medical records (*visum repertum*) in three criminal proceedings initiated for infanticides in Békés County. The expert opinions were written in accordance with the provisions of decrees and with the regulations of the medical profession. The prosecution and the defence based their arguments on the expert opinions, and the court accepted, in every instance, the forensic medical expert's position. In one case, the body of the infant was not found, wherefore the woman was convicted for adultery, on the basis of the medical examination proving childbirth (1823). In the second case, a preterm birth occurred, so the widow was punished for concealing her pregnancy (1847). In the third case, only the infant's fatal bleeding could be proven, but the intent to cause injury could not; consequently, the girl was found guilty in wrongful death caused by negligence (1834).

Keywords: Reform Era, criminal process, medical record (*visum repertum*), infanticide, Békés County, county court (*sedria*)

Összefoglaló: A tanulmány három, Békés vármegyében csecsemőgyilkosság (infanticidium) miatt indult büntetőeljárás esetében vizsgálja az orvosi szakvélemény (*visum repertum*) szerepét. A szakértői vélemények a rendeletek előírásainak és az orvosi szakmai szabályoknak megfelelően születtek. A vád és a védelem a szakvéleményre alapozta az érveket, a bíróság minden esetben elfogadta a törvényszéki orvos álláspontját. Egy esetben nem találták meg a csecsemő holttestét, ezért a szülést bizonyító orvosi vizsgálat alapján házasságtörésért ítélték el az asszonyt (1823). A második esetben koraszülés történt, így a terhesség eltitkolása miatt büntették az özvegyasszonyt (1847). A harmadik esetben a sérülés szándékos okozását nem lehetett bizonyítani, csak a csecsemő elvérést, így a lányt gondatlan halálokozásban találták bűnösnek (1834).

Kulcsszavak: reformkor, büntetőeljárás, orvosi szakvélemény, csecsemőgyilkosság, Békés vármegye, *sedria*

„a' gyermek élete ellen irányzott tetten alapuló gyanú
vagy megerősítések, vagy megsemmisítések”

1. Bevezető gondolatok

A büntetőjog-történet és a történeti kriminológia kedvelt témái közé tartozik Közép-Európában az infanticidium, amely a 18. század utolsó harmadától a jogászok és az orvosok körében élénk érdeklődést váltott ki.¹ Az elkövető (nő) és az elkövetés okai (tudatlanság és társadalmi kirekesztés) mellett a bizonyítása is sajátos jegyeket mutatott, hiszen orvosi szakvélemény nélkül nem lehetett megítélni.² A tanulmány a Békés vármegye törvényszéke által az 1820–1840-es években elbírált három jogeset elemzésével mutatja be a csecsemőgyilkosság elhatárolási és bizonyítási nehézségeit.³

2. A csecsemőgyilkosság reformkori megítélése

Az élet elleni cselekményeket vizsgálva jól felismerhető a XVIII–XIX. századi büntetőjogi gondolkodás legfontosabb jellemzője, a bűncselekmények differenciálódási folyamata, amely az egyes modern tényállások kialakulásához vezet. Ez különösen jól

¹ További irodalommal: Wilhelm WÄCHTERSCHÄUSER: *Das Verbrechen des Kindesmordes im Zeitalter der Aufklärung. Eine rechtsgeschichtliche Untersuchung der dogmatischen, prozessualen und rechtssociologischen Aspekte*, Erich Schmidt Verlag, Berlin, 1973, 27–57; Otto ULBRICHT: *Kindsmord und Aufklärung in Deutschland*, Oldenburg, München, 1990, 217–328; Kerstin MICHALIK: *Kindsmord. Sozial- und Rechtsgeschichte der Kindstötung im 18. und beginnenden 19. Jahrhundert am Beispiel Preußen*, Centaurus, Pfaffenweiler, 1997, 287–352; Regula LUDI: *Die Fabrikaton des Verbrechens. Zur Geschichte der modernen Kriminalpolitik 1750–1850*, Bibliotheca Academica, Tübingen, 1999, 113–123; Hinrich RÜPING, Günter JEROUSCHEK: *Grundriß der Strafrechtsgeschichte*, Beck, München, 2002, 68; Günter JEROUSCHEK: *Lebensschutz und Lebensbeginn. Die Geschichte des Abtreibungsverbots*, Ed. Diskord, Tübingen, 2002, 157–159; BATÓ Szilvia: *Mert az Ördög velem volt. Élet elleni bűncselekmények a 19. század első felében*, L'Harmattan, Budapest, 2012, 212.

² SZLEMENICS Pál: *Elementa juris criminalis hungarici*, Typis Haeredum Belnayanorum, Pozsony, 1817, 170–171; SZLEMENICS Pál: *Fenyítő törvényszéki magyar törvény*, A Magyar Királyi Egyetem, Buda, 1836, 169–170; VUCHETICH Mátyás: *Institutiones iuris criminalis hungarici in usum Academicarum Regni Hungariae*, Typis Regiae Universitatis Hungaricae, Buda, 1819, 359–364; VUCHETICH Mátyás: *A magyar büntetőjog rendszere, II. könyv gyakorlati büntetőjog*, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2007, 78–81; FABRICZY Sámuel: *Elementa juris criminalis hungarici*, Typis Joannis Werthmüller, Lőcse, 1819, 95; SZOKOLAY István: *Büntető jogtan a codificatio és tudomány legújabb elvei szerint, különösen bíránk és ügyvédek számára*, Heckenast Gusztáv, Pest, 1848, 369–373, 433–434; KASSAY Adolf: *Büntető magyar jogtan*, Kilian György, Pest, 1848, 57, 68; VARGA Endre: *Késő és hanyatló feudális korszak (1526–1848)* = BÓNIS György, VARGA Endre, DEGRÉ Alajos: *A magyar bírósági szervezet és perjog története*, Zala Megyei Bíróság, Zalaegerszeg, 1996, 82–189, 177. Az orvosszakértő szerepéről átfogóan: KATONA Géza: *Bizonyítási eszközök a XVIII–XIX. században. A kriminalisztika magyarországi előzményei*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1977, 289–324.

³ Társadalomtörténeti szempontból lásd HÉJJA Julianna Erika: *„Leányi viselettemmel nem egyező terhem...” A leányszületés és házasságon kívül született gyermekek helyzete a 18–19. század fordulóján Békés megyében*, Levéltári Szemle, 2014/3, 61–73.

látszik a magzat, az újszülött és a csecsemő sérelmére a gondoskodásra kötelezett, a felmenő – tipikusan az anya – által elkövetett különböző büntetendő magatartások esetében. A „sajátos ölési cselekmények” összefoglaló elnevezés fedi le a legjobban a csecsemőgyilkosságot, a gyermekkitételt és a magzatelhajtást magában foglaló csoportot. Ennek a három bűncselekménynek két közös jellegzetessége van, egyrészt ezek nem minden elemükben ölési cselekmények, másrészt jól láthatóan „mozognak” a minősített esettől a privilegizált esetig vagy a teljes kiválásig.

2.1. Jogforrások, kodifikációs kísérletek és jogtudomány

Az ölési cselekményeknek csak egy része nyert törvényi szabályozást 1848 előtt,⁴ ezek közé tartozik az 1723. évi 11. törvénycikk 1. §-ában az a rokongyilkosság esetei között felsorolt infanticidium. A jogalkotó azonban csak egyszerű diszpozíciót alkalmazott, így a 7. §-ban meghatározott főbenjáró büntetés mellett egyebet nem tudunk meg a csecsemőgyilkosságról. Az 1848 előtti kodifikációs termékekben és a szakirodalomban legalább az utalás szintjén azonosítható ez a bűncselekmény, csupán Gochetz Gábor könyvéből (1746) hiányzik.⁵

A csecsemőgyilkosság a rokongyilkosságból válik ki, a passzív alany és a tettes között rokoni kapcsolat van, tehát vizsgált források alapján a bűncselekmény által védett értékek (jogi tárgyak) a rokongyilkosságéval azonosak, új elem nem merült fel. A rokoni és családi kapcsolatok, az anyai szeretet, a természetes vérségi kapcsolatok, a törvényes házasság, a természetjog és az „emberiség” szerepel a kodifikációs termékekben és az egykorú szakirodalomban.

A csecsemőgyilkosság elnevezését és rendszerbeli helyét tekintve hat megoldással találkozhatunk a vizsgált forrásokban, a teljes figyelmen kívül hagyástól a teljes önállósodásig minden lehetséges változat előfordul. A (1) Josephina (1787) nem nevesítette és külön tényállást sem épített rá, hanem ezt a cselekményt a rokongyilkosság körében minősített esetként lehet elbírálni. Ezzel szemben (2) Huszty István (1794) csak egyszerű diszpozíciót alkalmazva megemlítette a vonatkozó jogforrással (1723:11. törvénycikk) együtt, valamint iratmintát csatolt hozzá. A (3) Praxis Criminalis (1697) és ennek nyomán Bodó Mátyás (1751) a rokongyilkosság egy elemének tekintette, de a speciális gyanújelek és a kérdőpontok alapján külön artikulusban foglalkozott vele.

A szerzők és a kodifikációs termékek többsége azonban relatív önállóságot tulajdonított az újszülött sérelmére megvalósított ölésnek, de ezen belül is eltérések mutatkoznak. A (4) egyik véglet az 1830-as tervezet és az 1843. évi javaslat, amelyek szerkezetük miatt nem szerepeltették külön cím alatt, ettől eltekintve külön bűncselekményként kezelték. A (5) másik álláspontot Kassay Adolf (1848) és Szlemenics Pál (1817, 1827, 1833, 1836, 1847) képviselte, akik a rokongyilkossághoz fűzött megjegyzésben tértek ki röviden a csecsemőgyilkosságra. Kövy Sándor (1814) előadásainak sajátos felépítése miatt besorolhatatlan, ezzel szemben Fabriczy Sámuel (1819) és Henfner János (1849) jól azonosíthatóan a többi minősített esettel egy fejezetben foglalkozott ezzel a bűncselekménnyel.

⁴ A reformkori büntetőjog jogforrásairól, szakirodalmáról és kodifikációs kísérleteiről lásd BARÓ: *i. m.*, 23–58.

⁵ A források és a szakirodalom pontos megjelölésével lásd *uo.*, 62, 212–216, 298–303. A továbbiakban az egyes forrásokra külön nem történik hivatkozás.

Viszont (6) önálló alfejezetben szerepel az 1795. évi tervezetben, valamint Vuchetich Mátyás (1819) és Szokolay István (1848) munkájában. Vuchetich még erősebben kötötte a rokongyilkossághoz, Szokolay azonban már leválasztotta.

Az elhelyezés kérdése szorosan összefügg azzal, hogy mennyire sikerült a rokongyilkosságtól az adott szerzőknek elválasztaniuk a csecsemőgyilkosságot. Nagyon sajátos módon nem a legkorábbi források tekintették egyértelműen minősített esetnek az újszülött megölését, hanem a Josephina, Szlemenics, Vuchetich és Kassay. Fabriczy a minősítettek között tárgyalta, azonban érvelt az enyhébb megítélés mellett. A Praxis Criminalis és Bodó a rokongyilkosság egy elemének tekintve minősítettként határozta meg, azonban büntetése az egyszerű emberölésével megegyező, tehát enyhébbnek tekintette a két forrás. Önálló alapeset a szabályozási technika miatt az 1795. évi tervezetben, sőt Kövy előadásjegyzete ebből a szempontból szintén idesorolható.

A csecsemőgyilkosság a bűnösség szempontjából is érdekes tényállás, ugyanis rokongyilkossággal való kapcsolata miatt feltételezni lehetne a kizárólagos szándékosságot, a források azonban nem ilyen egyértelműek. Nem világos, hogy a gondatlan elkövetés mely szerzőnél realitás, és hol van szó csupán fogalmi zavarról. Így egy sajátos dogmatikai tévedés is megfigyelhető az 1840-es évek legvégének vonatkozó szakirodalmában. Kassay, Szokolay és Henfner valamiért összekapcsolta a gondatlan elkövetést a mulasztással, amely feltehetően tipikus lehet ennél a cselekménynél, de fogalmi szempontból megtévesztő.

A saját újszülött sérelmére megvalósított öléshez szorosan kapcsolódik a terhesség eltitkolása, amelyet a hazai szakirodalom általában – talán a központi rendelkezések hatására – nem tekintett büntetendőnek. A csecsemőgyilkosságok megelőzésére kiadott rendeletek (1769, 1781, 1795) előtti Praxis Criminalis és így Bodó a csecsemő halála esetén viszont büntetni rendelte. Az 1795. évi és az 1830-as tervezetekben súlyosító körülményként szerepel a terhes nő ilyen magatartása, feltételezve, hogy a szándék kialakulása hosszabb folyamat volt. Teljesen egyedülálló Henfner felfogása, hiszen ő fogalmi elemként kezelte a várandós nő titkolózását.

A privilegizált tényállássá válás két jelenséggel jár együtt, az egyik az újszülött törvényes vagy törvénytelen voltának megkülönböztetése, a másik pedig ezzel összefüggésben az anya különleges állapotának felismerése. Feltehetően csak ez utóbbi vezette az 1830. évi tervezet összeállítását, itt ugyanis nincs szerepe a csecsemő törvényes származásának. A törvényes házasságon kívüli terhesség és az ebből fakadó rendkívüli lelkiállapot az oka, hogy az 1843. évi javaslatban, Szokolay könyvében és Henfner előadásanyagában enyhébbnek minősül a cselekmény. Ezzel párhuzamosan azonban a törvényes újszülött megölése minősített emberölés, vagyis rokongyilkosság lesz. Nagyon érdekes, hogy már a XVIII. század közepétől érezhető egy kezdetben még nagyon halvány, később egyre markánsabb kiállás a csecsemőgyilkosság enyhébb büntetése mellett. Bodó még csak a gyanújelek között rejtett el néhány enyhítésre okot adó körülményt, Kövy, Fabriczy, Szokolay és Henfner viszont már egyértelműen felhozta érvként a szülés által okozott beszűkült tudatállapotot, valamint az anya és születendő gyermekének esetenként kilátástalan helyzetét a helyi társadalomban.

A jogforrások, kodifikációs termékek és az egykorú szakirodalom anyagi jogi szempontú elemzése alapján az infanticidium elkövetésének két kulcskérdése van, a passzív alany újszülött élve születése, valamint az, hogy az anya magatartása vezetett a halálos

eredményhez. Ezek a kérdések azonban olyan szakértelmet – szakszerű boncolás elvégzését – igényelnek, amellyel a bíróság nem rendelkezett, így orvosszakértőt kellett igénybe venni.

2.2. Törvényszéki orvostan

A XVIII. század második felétől a közigazgatási jog jogforrása a pátens vagy a helytartótanácsi rendelet, így a közegészségügyi közigazgatás körébe tartozó orvosi tevékenység sem nyert törvényi szabályozást.⁶ Erre való tekintettel a rendeletalkotás határait meghatározó 1791. évi 12. törvénycikk szerint továbbra sem kellett törvényi szinten szabályoznia a kormánzatnak az orvosi szakvélemények kiadásának rendjét. A büntetőeljárás szokásjogi mivoltából következően nemcsak az orvosi vélemények szakmai tartalma, hanem az eljárásokban történő felhasználása is a Helytartótanács rendeleteiben került meghatározásra. Egyetlen kísérlet történt a korszakban a törvényben történő szabályozásra, az 1830. évi tervezetben készült egy instrukció, amely azonban soha nem lépett hatályba.⁷ A közegészségügy és az orvosi tevékenységek első átfogó szabályozása az 1770. évi Hauptsanitátsnormativ, amelynek magyar viszonyokhoz igazított változata az 1770. október 4-én 4698. számon kiadott helytartótanácsi rendelet (Generale Normativum in Re Sanitatis). Ennek első rész 1. fejezet III. §-a és 2. fejezet IV. §-a írta elő, hogy a boncolást annak „szabályai szerint kell elvégezni”, majd „az orvosi észrevételek szabályszerű feljegyzése után a szakma előírásainak megfelelő jelentést” kell küldeni az illetékes hatóság számára.⁸ A Helytartótanács 1786-ban és 1787-ben a főorvosi utasításokban határozta meg, hogy a halálet esetén meg kell vizsgálni a holttestet, majd kötelezővé tette a halottkémlést (1788. március 26. 13076. számon). Az orvosi szakvéleményt 1788-ban (30465) és 1800-ban is szabályozták, de külön rendelkezés született arról is 1803-ban, hogy a bűnügyekben az aktához kell csatolni a visum repertumot. A törvényszéki orvosi vizsgálat és a boncolás szabályait végül 1829. január 20-án 1628. számon állapította meg a kormányzat.⁹ Ezek a rendeletek a vizsgálandó kérdéseket határozták meg, a technikai részleteket a lassan kibontakozó törvényszéki orvosi irodalom foglalta össze.¹⁰

⁶ CSIZMADIA Andor: *A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a tanácsrendszer létrejöttéig*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976, 69.

⁷ BALOGH Elemér: *A törvényszéki orvoslás jogi szabályozásának kezdetei = Sapiienti iniuria non potest fieri, ünnepi tanulmányok Zlinszky János tiszteletére*, szerk. HORVÁTH Attila, KOLTAY András, MÁTHÉ Gábor, Gondolat Kiadó, Budapest, 2009, 75–95; MASA Gabriella: *A magyar törvényszéki orvostan jogi szabályozásának kialakulása és története a 19. században*, FORUM: Publicationes Doctorandorum Juridicorum, 2015, 147–163, 150–151.

⁸ Franz Xaver LINZBAUER: *Codex Sanitario-Medicinalis Hungariae II.*, Typis Regiae Scientiarum Universitatis Hungaricae, Buda, 1852, 535571; BALÁZS Péter: *Mária Terézia 1770-es egészségügyi alaprendelete*, Magyar Tudománytörténeti Intézet, Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár, Piliscsaba–Budapest, 2007, 114, 118.

⁹ Franz Xaver LINZBAUER: *Codex Sanitario-Medicinalis Hungariae III/1.*, Typis Regiae Scientiarum Universitatis Hungaricae, Buda, 1853, 245–249, 424–432, 443–459, 506, 840–841; LINZBAUER Franz Xaver: *Codex Sanitario-Medicinalis Hungariae III/2.*, Typis Regiae Scientiarum Universitatis Hungaricae, Buda, 1855, 47; Franz Xaver LINZBAUER: *Codex Sanitario-Medicinalis Hungariae III/3.*, Typis Regiae Scientiarum Universitatis Hungaricae, Buda, 1860, 247–303.

¹⁰ BENE Ferenc: *Elementa medicina forensis*, Typis Regiae Scientiarum Universitatis Hungaricae, Buda, 1811, 242–250; KOVÁTS Mihály: *Medicina forensis, Vagy: orvosi törvénytudomány*, Landerer, Pest, 1828, 268–328; ELTÉR József: *Törvényszéki orvostan (medicina forensis) orvosok, seborvosok, bírák, törvénytudósok számára*, Landerer és Heckenast, Pest, 1842, 259–291; FROMMHOLD Károly:

A XIX. század első felében az életmód és az életkörülmények nem kedveztek az törvényszéki orvosi vizsgálatnak, több esetben a holttest állapota sem tette lehetővé a bevett módszerek alkalmazását.

3. Csecsemőgyilkosságok Békés vármegye törvényszéke előtt (1790–1847)

A békési sedria 1790–1847 közötti ítélkezési gyakorlatában kivételes volt az anya által saját nem újszülött gyermeke elleni ölési cselekmény (1),¹¹ a gyermekkitétel (1)¹² és a magzatelhajtás (5),¹³ de a csecsemőgyilkosság (20) is ritkának számított. A vizsgált jogesetekben a bíróság az orvosi látteletekre (boncolási jegyzőkönyvekre) alapozva hozta meg az ítéletét.

4. Csecsemőgyilkosság helyett házasságtörés: a holttest hiánya

4.1. Történeti tényállás

Orosházán, Pápai István házzal bíró zsellér házában a két hete lakóképpen tartózkodó nemes Sziráky Gáspár szűrszabó mester felesége, Sonkoly Mária (evangélikus, Szarvas, 1796. január 28.) 1823. május 20-án kedden délelőtt egy fiúgyermeket szült. A testet az ágyba a szalma alá tette három napig, majd negyednapra behívta Pápai István feleségét, Kultsár Erzsók (46) gazdasszonyt, hogy nézze meg, micsoda az ott. Nagyon bűdös volt az ágnál, így a gazdasszony látni nem akarta. Ekkor déltájban egy darab ruhába betekerte és kivitte a gyermeket az udvaron lévő kút melletti, vízzel és sárral teli gödörhöz, a ruhából kifordította és bedobta a holttestet, amely minden nyomás nélkül a gödörben elsüllyedt. A gazdasszony vett ki sarat a gödörből, de a holttestet nem találta, talán a kutyák vitték el. A nő korábban a férjével Orosházán élt, de Bogdy József szolgabíró¹⁴ levele szerint „*a köztudomány szerént botránkoztató feslet életet viselt*”. Elszegényedtek a nő életmódja miatt, a férje többször panaszkodott, a szolgabíró meg is intette Sonkoly

Törvényszéki orvostan alapszabályai, Landerer és Heckenast, Pest, 1843, 13–20; KATONA: *i. m.*, 308.

¹¹ BATÓ Szilvia: „*jozan észnek felfogo 's megfontoló tehetségében, pillanatnyira megzavarva vitte véghez a borzasztó merényt*”: *Egy gyermekgyilkosság 1844-ben, és ami mögötte van = Történelem és erőszak*, szerk. MARGITTAI Linda, TOMKA Béla, HAJNAL István, Kör Társadalomtörténeti Egyesület, Szeged, 2021, 82–98.

¹² BATÓ Szilvia: *A magzatelhajtás Békés vármegye törvényszéke előtt (1790–1847)*, *Acta Juridica et Politica Szegediensis*, Tomus LXVI. Fasc. 1., 2004, 1–30, 10–11.

¹³ *Uo.*, 6–11.

¹⁴ HÉJJA Julianna Erika: *Békés vármegye archontológiája és propozográfiája 1715–1848*, Békés Megyei Levéltár, Gyula, 2009, 239, 240.

Máriát, de „*haszontalan volt*”. Ennek ellenére együtt Nógrád vármegyébe költöztek, de a nő elhagyta Szirákyt és visszatért Orosházára. A kaszaperi (Csanád vármegye) Lukáts Istvántól esett teherbe 1822. november 30-án Hegyi István házában, de a férfinak nem szólt a várandósságáról. A gazdasszonya nem tudta, hogy viselős, de az észrevette, hogy „*vastag*”, így többször rákérdezett. Szóbeszéd tárgya volt az esetleges terhessége, de nem jelentették a bíráknak.¹⁵

4.2. Orvosi szakvélemény

Az ügyben szokatlan módon két orvosi szakvélemény született,¹⁶ az elsődleges Képegy György chyrurgusé,¹⁷ amely „*Orvosi bizonyág levél*” elnevezéssel Orosházán kelt 1823. június 18-án. A seborvos május 24-én az orosházi előjárók utasítására megvizsgálta a „*férjét hitetlenül elhagyott személyt, aki gyermeke gyilkolása esetébe igen terhes gyanuba vétetett*”. Részletesen leírta a szülésre utaló jeleket, majd kijelentette, hogy ezek a „*leírt Symptomák, 3. vagy 4. nappal vizsgálás előtt valóságos és idejére való szülést bizonyítják. Egyéb eránt az új született gyermekről, mint hogy annak hol létét mindeddig kinyomozni nem lehetett, semmi tudósítást nem adhatok.*” A szakvélemény nem tesz említést arról, hogy bába közreműködött volna a vizsgálatnál, holott az elsődleges vizsgálatot tipikusan ők végezték seborvos vagy orvos felügyeletével.

A vádat képviselő ügyész azonban – az 1823. szeptember 3-ai perfelvétel után – nem volt megelégedve a megállapításokkal, ezért Tormássy Lajos megyei főorvostól¹⁸ felülvéleményt kért. A physicus 1823. november 28-án kifejtette, hogy „*az elő számlált jelekből, tsak azt lehet és kell minden kétségen kívül ki-hozni, hogy az a Személy azokban a napokban valóságosan szült légyen; de valyjon éppen a rendes időre é, vagy talán jóval is elébb, 's élő vagy holt gyermeket szült é, - ezt a leírt jelekből ki-világosítani*” nem lehet.

4.3. A vád és a védelem érvei az orvosi szakvéleményre alapozva

A vádat képviselő Lengyel Márton ügyész¹⁹ az idéző levélben abból indult ki, hogy a vádlott az élő gyermeket az ágy lábába a szalmába dugta, „*melytől a léleketnek nem vehetése miatt az ártatlannak meg fullani természetesen kellett*”. Majd a sárgödörbe vetette, „*mindezeknél fogva szülőtyét szánt szándékkal meggyilkolni*” és ismeretlen helyre elásni nem iszonyodott. A feleletváltásnál – Tormássy véleménye alapján – már úgy érvelt, hogy ugyan nem bizonyítható, hogy a gyermek teljes időre és élve született, de ha halva szülte volna, akkor azonnal megmutatja, nem három nappal később. A vádló szerint a nő azonnal is eláshatta volna, de tudtak a terhességéről, így félt, hogy kérdőre vonják. Felhozta az alperes saját vallomását is, hogy „*gyilkosságot*” követett el. Az ügyész ragaszkodott ahhoz, hogy azért gyilkolta meg szántszándékkal, hogy ne akadályozza semmi az élete folytatásában.

¹⁵ Magyar Nemzeti Levéltár, Békés Megyei Fiókleveletára (a továbbiakban MNL BML) Békés Vármegye Törvényszékének iratai, 1715–1848. Büntető perek. IV.A.10.c/1. 1823/73, 1823/105, 1824/14, 1824/106; IV.A.10.c/8. 1823/73, 1823/105, 1824/14; IV.A.10.c/43. 1823/105, 1824/14; MNL BML, Békés vármegye tiszti főorvosának iratai 1810–1847. IV.A.18/1. 1823/22.

¹⁶ Ez a megoldás máshol is előfordult. Ld. MAGYAR Károly: *Az orvosszakértői bizonyítás – orvosi láttelelet a reformkori Zala megye büntető ítélkezésében*, Jogtörténeti Szemle, 2006/2, 59–63, 63.

¹⁷ HÉJJA: *Békés...*, i. m., 332–333.

¹⁸ *Uo.*, 491–492.

¹⁹ *Uo.*, 366–367.

A kirendelt védő feladatait ellátó Stummer Imre tiszteletbeli alügyész²⁰ szerint a vádlott a terhes volta és a fiúgyermek születése „minden környülállásokból ki tettzene”, de a megyei főorvos véleménye alapján nem bizonyosodott be, hogy tökéletes időre szült és élt a gyermek. Azzal érvelt, hogy férjzett létére nem tarthatott a szégyentől, tehát nem is volt oka a gyilkosság elkövetésére. A vád álláspontjára kifejtette, hogy még inkább bizonyítja az ártatlanságát, hogy megmutatta a gazdasszonyának. Nem lehet feltételezni olyan tudást Sonkoly Máriától, hogy azért lökte a sáros gödörbe, hogy ne lehessen megállapítani a korát. Ennek a tettnek inkább az az oka, hogy a holttest már romlott volt és a levegőn undorodást okozott volna.

4.4. A bíróság álláspontja az orvosi szakvélemény alapján

A sedria 1823. december 12-én hozott ítélete²¹ szerint a gyermek megszülése, három napig rejtegetése és a gödörbe való eltemetése Sonkoly Mária önvallomása alapján is bizonyított, azonban „ki nyomozni éppen nem lehetne, hogy vallyon az Alperes személy kérdéses gyermekét életben, és tökéletesen meg érlelt korára szülte é, vagy sem”. Tehát a vádlott „azon gyermeknek az életből történt vétkes elsikkasztása tsupán terhes gyauujával terheltettne”. Az erkölcsi bizonyítvány alapján feslett életéről már megjegyzett, „ezen szülése által világos házasságtörés vétkébe keveredett személy”, az eddigi rabsága betudása mellett egy év bilincsekben töltendő árestomra ítélték. A teherbe ejtő Lukáts István kérdőre vonása végett Csanád vármegyét is megkeresik. A fellebbezés nyomán a Királyi Tábla 1824. március 14-én hozott ítélete csak a büntetést emelte, az ítélet kihirdetésétől kellett számítani az egy évet, amely heti két böjttel és közmunkával töltendő. A megszokottaktól eltérően a Hétszemélyes Tábla is foglalkozott az ügygel, és 1824. március 18-án jóváhagyta a Királyi Tábla ítéletét.

5. Csecsemőgyilkosság helyett a holttest rejtegetése: az élve születés bizonyíthatatlansága

5.1. Történeti tényállás

Özveggy Mihailovits Mihályné Domianovits Kata (32 éves, gyermekes, görög nem egyesült vallású, komlósi származású), Csabán Szinovits Józsefné pékné szolgálója 6 hónapos terhesen 1846. október 17-én a padlásról tengerit vitt a hízóknak. A zsákot a hátára véve „zökkent”, fájni kezdett a dereka és vérzett, de nem gondolta, hogy szülni fog. Este 9-10 óra tájban a ház előtt megszülte a gyermeket, aki fel sem szuszogott. Mire a nő feleszmélt, látta, hogy halott az újszülött, így ruhába tekerte és az ágyába rejtette.

²⁰ Uo., 452.

²¹ Rosty Albert másodalispán elnök; Rudnyánszky Sándor, Csepicsányi Tamás, Karassiy István, Platsintár György táblabírák; Szombathelyi József, Vidovich Ferenc szolgabírák; Thorma János, Platsintár Gergely esküdtek; Kállay Ignác, Németh Antal aljegyzők; Lengyel Márton, Stummer Imre ügyész. Ld. HÉJJA: *Békés...*, i. m., 252–253, 317–318, 322–323, 391–392, 421–422, 430–432, 434–435, 471, 484–485, 505.

Mivel mindig csúfolták, és a gyermek halva jött a világra, jobbnak látta, ha csendesen eltemeti, de irtózott tőle. A háziak látták, hogy „igen vaskosodott”, de tagadta a terhességet. Amikor a gazdasszonya észrevette, hogy a hasa nagyon megcsappant, a gyermeket az egész házban kutatta, de semmi nyomára nem akadt, csak október 25-én, vasárnap érzett a konyhában valami kellemetlen „bűdös dög” szagot. Végül Kata október 27-éig az ágyban rejtegette, majd átvitte korábbi munkaadója, Dombár András boltos házához, és véres ruhába csavarva az árnyékszékbe vetette. A holttestet aznap délután Popovits Sándor (14) inas felfedezte, de csak este mert szólni. Dombár András felesége utasítására Mazere Maximilian (24) hetes vasvillával kivette a rossz állapotú holttestet az árnyékszékéből, a ház háta mögé vitte és elásta. Másnap, amikor az éjjel hazaért Dombár elment a dolgot feljelenteni, Mazere Maximilian kiásta, de amíg az istállóba ment a lovak között széjjelnézni, a „*pudli oda futott s a gyermek kezét s fejét meg ette*”. Domianovits Kata három éve szolgált különböző házaknál Csabán, jó magaviseletéről ismert, egy István nevű péklegénytől esett teherbe, aki már elment a városból.²²

5.2. Orvosi szakvélemény

A csabai városházán 1846. október 28-án délután 3 órakor, „*alkalmas helyen*” dr. Kozárics György, a vármegye rendes orvosa és Réthy Pál „*orvos doctor*”, a vármegye tiszteletbeli főorvosa²³ végezte a boncolást Povázszy Sámuel és Novák Ádám esküdtek jelenlétében.

Az újszülött leány magzat feje, nyaka, jobb keze, sőt a mellkasa és tüdeje egy része is hiányzott, a rothadás alapján „*már egy hét előtti halálát gyaníhattuk*”. A hossza, a bőr és körmök alapján 6-7 hónapos magzat lehetett, határozottan azonban nem lehetett megmondani, mert sem a „*szemfényhártyát*”, sem a haját nem láthatták, a súlyát sem tudták megállapítani. A gyermek ennek alapján „*rövid ideig életjelenséget nyilatkozhatott ugyan, de önálló, azaz méhen kívüli életet élni képes nem vala*”. Külön kiemelték, hogy „*a gyermekölésről való fogalom szükségeskép föltételezi az ujdjon szülött gyermek életben voltát, különben ujdonszülött gyermekölésről szó sem lehet*”, ezért megemléstettek az ennek megállapítására alkalmazható négy módszert. A tüdő-vízi próba során a tüdő a felszínen úszott, „*melly tüneményből azt, hogy a gyermek születése után még élhetett éppen nem következtethetjük, hanem azt egyedül a már rothadásnak indúlt tüdőnek tulajdonítottuk*”. Erőszak nyomát nem találták a testen, több jellegzetesség is arra utalt, hogy a születése után nem élhetett. Véleményként megfogalmazták, hogy „*éretlen, idétlen, és pedig élni nem képes magzat volt. Hogy ha halva nem is jött volna a világra, de csak hamar születése után éretlensége miatt meg is meghalt volna, és hogy rajta erőszakos halál bélyegei nem mutatkoztak, mellyeknek a kora halált tulajdonítani lehetne*”.

5.3. A vád és a védelem érvei az orvosi szakvéleményre alapozva

Farkas Gábor tiszti alügyész²⁴ képviselte a vádat gyanús gyermekgyilkolás és -elrejtés miatt. Álláspontja szerint a vádlott a teherben létét a háziak előtt palástolta,

²² MNL BML, Békés Vármegye Törvényszékének iratai, 1715–1848. Büntető perek. IV.A.10.c/11. 1846/160, 1847/5, 1847/125; IV.A.10.c/13. 1846/II/196; IV.A.10.c/69. 1847/5; IV.A.10.c/70. 1847/125.

²³ HÉJJA: Békés..., i. m., 352, 427.

²⁴ Uo., 272.

„*hihetőleg azon gondolattól üzetett miszerint méhében hordott terhétől másnak tudtán kívül megszabaduland*”. Azt feltételezte, hogy „*az udvaron megszülvén kisdédjét – a rejtegetődzés körülményiből gyaníthatólag – annak megfojtása után, ágyába takarva*” tartogatta. A feleletváltás során a vádló kénytelen volt elismerni, hogy a kisdéd nem volt egészen kifejlett az orvosi láttelelet szerint, de a láttelelet a születés után egy héttel született, azért határozott és biztos véleményt nem adhatott.

A védelmet Kis Lajos címzetes alügyész²⁵ látta el, az első feleltben inkább a vádlott személyi körülményeire hivatkozott. Emellett leszögezte, hogy az orvosi látteleletből kiderül, hogy a kérdéses magzat éretlen, idétlen, és élni nem képes volt. Sőt az orvosi vélemény szerint a vádlottra legkisebb „*gyilkossági tény, avagy nyomos gyanu sem hárulhatott*”. A második feleltben már erősebben támaszkodott a szakértői véleményre. Szerinte azt, hogy a nő a gyermeke gyilkosa, „*élő tanukal világositni nem lehet: az orvosi műtétel, és vizsgálat az egyedüli eszköz, mely a kereset alá vett gyanut erős lábra állítja, s a büntettet felderíti, vagy pedig azon gyanut is eloszlatja, s a tettes ártatlanságát világosságra hozza*”. Úgy látta, hogy a belső szervek változását a rothadás miatt a vádló vitatta, ezért tételesen végigvette az orvosi vélemény megállapításait. Azt hangsúlyozta, hogy a gyermek éretlen, idétlen, és élni nem képes volt, ezért a nő gyilkosa sem lehetett. Hangsúlyozta, hogy „*mivel gyanura a törvény és igazság senkit sem büntetethet*”, az orvosi véleményt nem lehet kétségbe vonni.

5.4. A bíróság álláspontja az orvosi szakvélemény alapján

A sedria 1847. február 1-jén hozott ítélete²⁶ összefoglalta a két fél álláspontját és az általuk fel sem hozott, de az iratokban található információkat. A vádló szerint a vádlott „*saját szülöttének gyilkosa, még pedig szándékos gyilkosa lett volna*”, de ezt csak a terhesség és szülés titkolásából következtette. A vád nem tudta a gyermek életben létét bizonyítani sem tanúkkal, sem adatokkal. Az okiratok és a jelek alapján a nő időtlen és élettelen gyermeket szült, „*élet kioltó nem volt, sőt nem is lehetett, – annál fogva a puszta gyanúra épített, de be nem bizonyított gyermek gyilkolási borzasztó vád sulya alól próbák általános hiánya miatt, a sorsüldözött szerencsétlen alperesnő felmentetik*”. Azonban „*ama szerencsétlen eredményű titkolódzás és fel nem jelentés méltó büntetéseül, eddigelé t. i. 1846ki év Novemb. 1ső napjától mint börtönbe lett kísértetése idejétől fogva, a megye börtönében szokott böjt és közmunka mellet azonban vas nélkül kitöltött folyamatos fogságán kívül, még a mai naptól számítandó 3 hónap vasban, közmunkán, hetenkint kétszeri böjt mellett kitöltendő rabságra ítéltetik*”.

A Királyi Tábla 1847. április 8-án kelt ítélete szerint az alperes érettebb kora és vétkes titkolózása tekintetéből nagyobb beszámítás alá esik, így a sedria által kiszabott büntetést a jelen ítélet kihirdetésétől kell számítani.

²⁵ Uo., 339.

²⁶ Tomcsányi József másodalispán elnök; Lehoczky Lajos, Karassiy István, Novák Ferenc, Horváth László, Kállay Ignác táblabírák; Kis Péter főszolgabíró; Szeghő Alajos esküdt; Farkas Gábor rendszerinti alügyész; Kis Lajos címzetes alügyész; Szakál Lajos aljegyző. Ld. HÉJJA: Békés..., i. m., 303, 339, 363–364, 398, 457, 461, 488–489.

6. Csecsemőgyilkosság helyett a „gyermekének illy hibás meggondolatlanságból halálát mégis okozó”: a szándékosság bizonyíthatatlansága

6.1. Történeti tényállás

A mostohaapja, öreg Kiszely György csabai határban lévő szállásán a házban 1834. május 8-án (áldozócsütörtök) esti 10 óra tájban Gréts Mária (evangélikus, Csaba 1813. november 7.) hajadon egy leánygyermeket szült. A szülési fájdalmak miatt csak később vette kézbe az újszülöttet, de azt halottnak látta. Nem fejtett ki erőszakot, de négy nappal korábban vízfordás közben elesett az ároknál és megütötte magát. A szülésnél nem volt egyedül, a tanyán tartózkodott – sőt a szülés elején a házban is bent volt – a mostohaestvére, ifjú Kiszely György (18), aki a lány jajgatásától megijedve áthívta a szomszéd szállásról Dudás Gronyecz Györgyöt (18). A két „*siheder*” megkérdezte, hogy mi a baja, meg fog-e halni. Erre Gréts Mária azt felelte, hogy beteg. Kiszely György nem ment be többet, hanem egész éjjel kint maradt az ablak alatt a pitvarban, Dudás Gronyecz György viszont bent aludt, többször kiment, sőt vizet is adott a vajúdo nőnek. Nem tudták, hogy mi zajlik, a gyermek mozgását vagy sírását nem hallották. A lány szerint, ha élt volna az újszülött, akkor azt a fiúknak hallaniuk kellett volna. Hajnalban Dudás Gronyecz visszament az apja tanyájára, Kiszely György pedig megkérdezte a mostohanővérét, hogy mi baja volt. A lány azt válaszolta, hogy elmúlt a betegsége, szégyellte elmondani, hogy mi történt. Dél tájban kivitte a holttestet, és az ablak előtt a tanya árkába (garad) elásta. Több hónappal ezelőtt Gyurkó Jánosnál volt szolgálatban, ott Lechoczky János nevezetű nőtlen legénytől esett teherbe. A következő szombaton (május 10.) visszament kocsin a faluba, vasárnap pedig elmondta az anyjának (Kiszely György felesége) és az ángyának (Kiszely Ilona). Az anyja kiküldte őket a tanyára, kiásták a holttestet, bevitték a faluba. Közben az anyja hívta Gubis Katalin bábát, aki megszemlélve a holttestet értesítette az evangélikus prédikátort (Haán János). Az pedig megtiltotta az eltemetést „*addig, míg az orvosi Kar meg-vizsgálja*”, és május 13-án (kedd) értesítette Stummer János csabai főszolgabíró.²⁷

6.2. Orvosi szakvélemény

1834. május 13-án Csabán dr. Kozarics György vármegyei orvos és Fülöp Sámuel seb orvos végezte a boncolást Mazán János esküdt és Kliment János esküdt jelenlétében. A mindenre kiterjedő vizsgálat alapján az újszülött „*érett, idős, ép gyermek volt, hogy a születés után élt még; hogy halálát okozta a meg nem köttetett köldökszinóron való vér-elfolyás. – Az első, nagy forrása /:fontan. anterior:/ felett találtatott kanálnyi aludt vér, az anya által elkövetett erőszak, vagy inkább vagy inkább annak tulajdonittathatik? hogy állva szülvén az anya,*

²⁷ MNL BML, Békés Vármegye Törvényszékének iratai, 1715–1848. Büntető perek. IV.A.10.c/3. 1834/81, 1835/26; IV.A.10.c/9. 1834/81, 1835/26; IV.A.10.c/54. 1834/81; IV.A.10.c/55. 1835/26; HÉJJA: *Békés...*, i. m., 452–453.

a gyermek fővel valamely kemény testre esett, meg nem határozhatjuk, mivel mint említettük, különösen a feje rothadásnak indult.”

A sedria ítélete napján pedig Bauer József seborvos²⁸ adott bizonyítványt arról, hogy Gréts Mária egészséges személy és a testi büntetést kiállthatja.

6.3. A vád és a védelem érvei az orvosi szakvéleményre

A vádat képviselő Lengyel Márton ügyész szerint azért ment a szállásra, hogy a terhességét továbbra is eltitkolhassa és a születendő gyermeket „*elolthassa*”. Szándéka végrehajtásához addig nem fogott, amíg a vele egy szobában lévő fiú tanyáról elmenését nem tapasztalta. A „*jajgatásait más súlyos nyavalyának magyarázó, és a miatti következő halált gondoló sihedereknek*” nem mondta el, hogy éppen szül. Az újszülött a kötetlen köldöközsinór miatti elvérzésben halt meg. Eleséssel magyarázta, de az ölésre előre törekedett, ezt mutatja, hogy másnap az öccse kérdésére sem mondta el, hogy mi történt. Hangsúlyozta, hogy ép, tökéletes érettségű gyermek volt, az orvosi bizonyítvány szerint az anya erőszakosan vagy állva szülve okozta a fején az ütést. A „*szándékos törekvés*”-t mutatja, hogy a sihedereknek sem fedte fel, pedig valamelyik szomszédos tanyából asszonyt hívhattak volna.

Stummer Imre tiszti ügyész nem vitatta, hogy a védenca az „*uj szülötte gyermekét gondatlansága által életéből ki mulni engedte, s azt halgatással el titkolni kívánta volna*”. Azonban nem volt nő a tanyán, és talán a fájdalom miatt nem tudott gyermekén segíteni. A két sihedernek azért nem mondta el, mert nem tudtak volna rajta segíteni. Nem rossz szándékból, hanem a szégyen miatt titkolta a terhességet, de később az anyjának elmondta. Azzal érvelt, hogy minden segítség nélkül volt, és egy ilyen fiatal személy, aki először szül, nem tudhatja, hogy állva vagy fekvé kell a szülést várni. Nem tudták a fejét ért ütés okát meghatározni. A lány talán azt sem tudta, hogy a gyermek köldökét el kell kötni. Szerinte akkor lehetne szántsándékos gyilkosnak nevezni, ha már szült volna, vagy korosabb volna és másnál tapasztalta volna. Így „*illy fiatal, s tapasztalatlan léteire olly véletlen s szerencsétlen szülés érte inkább*”, ezért „*valamennyire gondatlan vétkesnek*” kell tekinteni.

6.4. A bíróság álláspontja az orvosi szakvélemény alapján

A sedria 1834. szeptember 2-án hozott ítélete²⁹ szerint az, hogy a vele egy szobában lévők nem hallották a gyermek sírását és felfedte az anyjának, „*oda mutatnának, hogy annak szántsándékos gyilkosa éppen nem kívánt lenni*”. Így „*nem ugyan mint szántsándékos gyilkos – hanem hogy terhének elpalástolására az minden segedelem kikerülésével magát imígy meg húzván, az által gyermekének illy hibás meggondolatlanságból halálát mégis okozó tekintik*”. Ezért három év, heti két böjttel és közmunkával tölthető rabságra, valamint negyedsztendőnként huszonötödével elverendő 300 korbácsra ítélték.

A Királyi Tábla 1834. január 14-én hozott ítélete a – meg nem nevezett – enyhítő körülményekre tekintettel az eddigi raboskodás betudásán felül a jelen ítélet kihirdetésétől számítandó 1,5 év tömlőcöt és félesztendőnként elverendő 25 korbácsot írt elő, a böjt és közmunka helybenhagyásával.

²⁸ HÉJJA: *Békés...*, i. m., 221.

²⁹ Horváth Antal másodalispán elnök; Stummer János, Kállay Ignác, Németh Antal, Tormássy Lajos táblabíró; Lengyel Márton tiszti főügyész; Paulovitz Gábor szolgabíró; Kövér János esküd; Kis János aljegyző. Ld. HÉJJA: *Békés...*, i. m., 300–301, 337–338, 353–354, 415.

7. Az orvosi szakvélemény szerepe

A vizsgált három jogesetben Békés vármegye törvényszéke a korszakban érvényesülő, helytartótanácsi rendeletekben lefektetett, a büntetőeljárás szakirodalomban és a törvényszéki orvosi szakirodalomban több-kevesebb részletességgel ismertetett elveknek és előírásoknak megfelelően alkalmazta a csecsemőgyilkosság miatt indult eljárásokban az orvosszakértői bizonyítást. A holttest hiányában a szülés tényének és időpontjának bizonyítására törekedett a vád, az orvosi vizsgálatot a bejelentést követően haladéktalanul elvégezték. Amennyiben holttest is előkerült, a boncolás néhány órán belül megtörtént, a jegyzőkönyvek megfeleltek a rendeleti és a szakmai előírásoknak. A vádat képviselő ügyész mindhárom esetben némileg átértékelte az orvosi jelentést, az eltitkolás tényéből következtetett az anya erőszakos és szándékos magatartására. Egy esetben az alkalmazott módszer által mutatott eredményből levont következtetést is megkérdőjelezte. A védelem minden esetben szó szerint ragaszkodott a megfogalmazott orvosi véleményhez, csak az így kijelölt határok között ismerte el a vádlottak bűnösségét. A sedria mindhárom ügyben az orvosi véleményre alapozta az ítéletet. Nemes Sziráky Gáspárné Sonkoly Mária (1823) esetében az élve születés tényét holttest hiányában nem lehetett bizonyítani, így csak a házasságtörésért vonták felelősségre. Özvegy Mihajlovics Mihályné Domianovics Kata (1847) perében a szakvélemény szerint a gyermek idő előtt, feltehetően halva született, így a nőt csak a szülés előtti eltitkolás és a holttest rejtgetése miatt ítélte el a törvényszék. Gréts Mária (1834) élve született lánya fejsérülésének a pontos okát nem tudta a boncolás feltárni, csak az elvérzés és ellátatlanság nyert igazolást, így gondatlannak minősítették a bűncselekményt.

Irodalomjegyzék

1. BALÁZS Péter: *Mária Terézia 1770-es egészségügyi alaprendelete*, Magyar Tudománytörténeti Intézet, Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár, Piliscsaba–Budapest, 2007.
2. BALOGH Elemér: *A törvényszéki orvoslás jogi szabályozásának kezdetei = Sipienti iniuria non potest fieri, Ünnepi tanulmányok Zlinszky János tiszteletére*, szerk. HORVÁTH Attila, KOLTAY András, MÁTHÉ GÁBOR, Gondolat Kiadó, Budapest, 2009.
3. BATÓ Szilvia: *A magzatelhajtás Békés vármegye törvényszéke előtt (1790–1847)*, Acta Juridica et Politica Szegediensis, Tomus LXVI. Fasc. 1., 2004.
4. BATÓ Szilvia: *Mert az Ördög velem volt. Élet elleni bűncselekmények a 19. század első felében*, L'Harmattan, Budapest, 2012.
5. BATÓ Szilvia: *„jozan észnek felfogo 's megfontoló tehetségében, pillanatnyira megzavarva vitte véghez a borzasztó merényt”: Egy gyermekgyilkosság 1844-ben, és ami mögötte van = Történelem és erőszak*, szerk. MARGITTAI Linda, TOMKA Béla, HAJNAL István, Kör Társadalomtörténeti Egyesület, Szeged, 2021.
6. BENE Ferenc: *Elementa medicina forensis*, Typis Regiae Scientiarum Universitatis Hungaricae, Buda, 1811.

7. CSIZMADIA Andor: *A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a tanácsrendszer létrejöttéig*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976.
8. ELTÉR József: *Törvényszéki orvostan (medicina forensis) orvosok, seborvosok, bírák, törvénytudósok számára*, Landerer és Heckenast, Pest, 1842.
9. FABRICZY Sámuel: *Elementa juris criminalis hungarici*, Typis Joannis Werthmüller, Lőcse, 1819.
10. FROMMHOLD Károly: *Törvényszéki orvostan alapszabályai*, Landerer és Heckenast, Pest, 1843.
11. HÉJJA Julianna Erika: *Békés vármegye archontológiája és prozopográfiája 1715–1848*, Békés Megyei Levéltár, Gyula, 2009.
12. HÉJJA Julianna Erika: „Leányi viselettemmel nem egyező terhem...” *A leánynyák és házasságon kívül született gyermekeik helyzete a 18–19. század fordulóján Békés megyében*, Levéltári Szemle 2014/3.
13. Günter JEROUSCHEK: *Lebenschutz und Lebensbeginn. Die Geschichte des Abtreibungsverbots*, Ed. Diskord, Tübingen, 2002.
14. KASSAY Adolf: *Büntető magyar jogtan*, Kilian György, Pest, 1848.
15. KATONA Géza: *Bizonyítási eszközök a XVIII–XIX. században. A kriminalisztika magyarországi előzményei*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1977.
16. KOVÁTS Mihály: *Medicina forensis, Vagy: orvosi törvénytudomány*, Landerer, Pest, 1828.
17. Franz Xaver LINZBAUER: *Codex Sanitario-Medicinalis Hungariae II.*, Typis Regiae Scientiarum Universitatis Hungaricae, Buda, 1852.
18. Franz Xaver LINZBAUER: *Codex Sanitario-Medicinalis Hungariae III/1.*, Typis Regiae Scientiarum Universitatis Hungaricae, Buda, 1853.
19. Franz Xaver LINZBAUER: *Codex Sanitario-Medicinalis Hungariae III/2.*, Typis Regiae Scientiarum Universitatis Hungaricae, Buda, 1855.
20. Franz Xaver LINZBAUER: *Codex Sanitario-Medicinalis Hungariae III/3.*, Typis Regiae Scientiarum Universitatis Hungaricae, Buda, 1860.
21. Regula LUDI: *Die Fabrikaton des Verbrechenens. Zur Geschichte der modernen Kriminalpolitik 1750–1850*, Bibliotheca Academica, Tübingen, 1999.
22. MAGYAR Károly: *Az orvosszakértői bizonyítás – orvosi látlet a reformkori Zala megye büntető ítélezésében*, Jogtörténeti Szemle 2006/2.
23. MASA Gabriella: *A magyar törvényszéki orvostan jogi szabályozásának kialakulása és története a 19. században*, FORUM: Publicationes Doctorandorum Juridicorum, 2015.
24. Kerstin MICHALIK: *Kindsmord. Sozial- und Rechtsgeschichte der Kindstötung im 18. und beginnenden 19. Jahrhundert am Beispiel Preußen*, Centaurus, Pfaffenweiler, 1997.
25. SZLEMENICS Pál: *Elementa juris criminalis hungarici*, Typis Haeredum Belnayanorum, Pozsony, 1817.
26. SZLEMENICS Pál: *Fenyítő törvényszéki magyar törvény*, A Magyar Királyi Egyetem, Buda, 1836.
27. SZOKOLAY István: *Büntető jogtan a codificatio és tudomány legújabb elvei szerint, különösen bíránk és ügyvédeink számára*, Heckenast Gusztáv, Pest, 1848.
28. Hinrich RÜPING, Günter JEROUSCHEK: *Grundriß der Strafrechtsgeschichte*, Beck, München, 2002.
29. Otto ULBRICHT: *Kindsmord und Aufklärung in Deutschland*, Oldenburg, München, 1990.
30. VARGA Endre: *Késő és hanyatló feudalizmus korszaka (1526–1848)* = BÓNIS György, VARGA Endre, DEGRÉ Alajos: *A magyar bírósági szervezet és perjog története*, Zala Megyei Bíróság, Zalaegerszeg, 1996.

31. VUCHETICH Mátyás: *A magyar büntetőjog rendszere, II. könyv, gyakorlati büntetőjog*, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2007.
32. VUCHETICH Mátyás: *Institutiones iuris criminalis hungarici in usum Academiarum Regni Hungariae*, Typis Regiae Universitatis Hungaricae, Buda, 1819.
33. Wilhelm WÄCHTERSÄUSER: *Das Verbrechen des Kindesmordes im Zeitalter der Aufklärung. Eine rechtsgeschichtliche Untersuchung der dogmatischen, prozessualen und rechtssoziologischen Aspekte*, Erich Schmidt Verlag, Berlin, 1973.